

Айдарова М.Д., Эргешали кызы А.

**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАР МУГАЛИМИНИН АТУУЛДУК АДЕП-АХЛАКТЫК
ЖАНА РУХАНИЙ МАДАНИЯТЫ**

Айдарова М.Д., Эргешали кызы А.

**ЛИЧНОСТНО-ПРАВСТВЕННАЯ И ДУХОВНАЯ КУЛЬТУРА
УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ**

M.D. Aidarova, Ergeshali kuzu A.

**PERSONAL- MORAL AND SPIRITUAL CULTURE OF THE PRIMARY
SCHOOL TEACHERS**

УДК: 371. 04

Баишталгыч класстар мугалиминин атуулдук-адеп-ахлактык сапаттары инсанды калыптандырууда негизги орунда турат. Баланы мектеп турмушуна адаптациялоодо анын эң жакын адамы боло билүү мугалимге жүктөлгөн. Бул макалада болочок баишталгыч класстар мугалиминин инсандык сапаттарынын мазмуну, мүнөздөлүшү каралды. Алар аркылуу аныкталган инсандык сапаттардын модели жөнүндө баяндалды.

Негизги сөздөр: *инсандык сапат, эффективдүү система, принцип, компетенция, компетенттүүлүк, мугалим.*

Важную роль в формировании личности занимают нравственно-личностные качества учителя начальных классов. В процессе адаптации ребёнка к школе самым близким человеком является учитель. В этой статье рассматривается содержание, описание личностных качеств будущего учителя начальных классов. В статье рассмотрена модель определенных личностных качеств.

Ключевые слова: *личностные качества, эффективная система, принцип, компетенция, компетентность, учитель.*

In formation of personality, it occupies important place moral-personal qualities of a primary school teacher. In the process of adapting the child to school, the closest person is a teacher. This article discusses the contents, description of the personal qualities of the future teacher of primary school teacher. The article describes a model of certain personal qualities.

Key words: *personal qualities, effective system, principle, the competence, competence, the teacher.*

Ар бир эл тарыхый өнүгүүнүн түрдүү баскычтарында күндөлүк турмуштун белгилүү социалдык-экономикалык жана территориялык жергиликтүү шарттарына ылайык өзүнүн рухий маданиятын түзөт. Өткөндүн маданиятынын жетишкендиктерин кеңири пайдаланууну эскиге кайрылуу эмес, унутулуп калган улуттук интеллектуалдык баалуулуктардын кайра жаралышы жаңы баалуулуктарды түзүү жана аларды чыгармачылык менен жаңыча шарттарда колдонуу катары түшүнүү керек. Бул учурда рухий салттын тарыхый түшүнүк экендигин эске тутуу туура болот. Өткөн муундардан калган турмуштук тажрыйбаларды, тарбия-таалимди өз аң-сезиминде, кулк мүнөзүндө, жүрүш-түрүш эрежелеринде сакташып, аны кийинки муундарга кылдаттык менен өткөрүп келишкен кыргыз элинин акылман адамдары ошол эле өз мезгилинин таалим-тарбиясынын акыл-насаатчылары жана мугалимдери бо-

лушкан. Инсанды адептүүлүккө тарбиялоо үчүн ата-энелер жана улуу адамдар өз адеби менен үлгү көрсөтүп, журум-турумдун жакшы адаттарына машыктырып келүүсү эң негизги маселе болуп эсептелет.

Платон мындай дечү экен: «Акмакты эки белги боюнча оңой эле билип алууга болот: биринчиден, сүйлөгөн сөзү өзүнө зыяндан башка пайда келтирбейт, экинчиден дайыма башкалардын ишине кийлигишип жүрөт».

Балага билим берүү – бул акыл тарбиясынын бир гана жагы, экинчи жагы болсо – берилген билимдеги акыл-ой мурастарын баланын аң-сезимине калыптандыруу жана өнүктүрүү. Жалпы эле акыл жана акылмандык жөнүндө улуу ойчулдар тарабынан айтылган ойлор, кайсы доорлордо айтылганына карабастан, ал сөздөрдүн төркүнү бир жерден алынгандай сезилет. Алсак, биздин доордун он биринчи кылымдарында жашап өткөн акылман акын бабабыз Жусуп Баласагын өзүнүн «Кут билим» аттуу дастанында акыл-эс тарбиясына карай төмөндөгүдөй ойлорду айткан: «Акылды издегендин өзү акылдуу», «Акылдуунун иши да акылдуу, билимсиз жан баалай албайт акылды» [2].

Мугалимдин инсандык сапаттарына: ак ниеттүүлүк боорукердик, адамгерчиликтүүлүк, кечиримдүүлүк, чыдамкайлык, токтоолук, камкордук көрө билүүчүлүк, сылыктык, жөнөкөйлүк, мээримдүүлүк, адилеттүүлүк, чынчылдык, ыймандуулук, адептүүлүк, шайырдык, чыдамкай, туруктуу, сабырдуу, сезгич, нравалык тазалыгы, ишеним көрсөтө билүүчүлүк, чечендик, эмоционалдуулук, эрктүүлүк, сыйлай билүүчүлүк, мактай билүүчүлүк, чечкиндүүлүк, кайраттуулук, акылдуулук, баамчылдык, намыскөйлүк, кайрымдуулук, сезимтал, кичи пейил, жоомарт, сыпайы, кыраакы, керек учурда куудул, айкөл, ийкемдүү, абийирдүү, аң-сезимдүү, назиктик, кадырлуу, күйүмдүү, зээндүү, ачык көңүл, акыйкатчыл, оор басырыктуулук, кең пейил, уга билүүчүлүк, рухий сулуулук, аруулук, ж.б.

Инсандык касиеттер өз алдынча өнүгө албайт. Алар бири-бирин коштоп турган структуралык жана функционалдык биримдикти түзүшүп, инсандын ар кандай ишмердүүлүктөрүндө калыптанаары белгилүү. Демек, инсандын өнүгүүсүн биологиялык жандык жана социалдык көрүнүш катары изилдөөгө болот. Анын биологиялык жандык катары өнүгүүсү

физиологиялык калыптанууну камтыйт. Ал эми социалдык өнүгүүсү адамдын психикалык, руханий жана интеллектуалдык өзгөрүүсүнүн жыйындысы болоору белгилүү.

В.С. Леднев «Адамдын инсандыгы негизинен бири-бири менен тыгыз байланыштагы психикалык механизмдери, инсандын тажрыйбасы жана инсандын типологиялык касиеттери аркылуу мүнөздөөлөрүн» көрсөткөнү бар [3].

Ал эми адамдын ишмердүүлүгүн уюштуруу деңгээлинин концепциясын түзүүдө, адамдын инсаны биогендик, социогендик жана психогендик элементтердин интеграцияланган бүтүндүгү болуп эсептелет.

Чындыгында, билим берүүдө мугалим менен окуучунун инсандык мамилелери биринчи орунда коюлуусу маанилүү. Мугалимдин ар тараптуу жөндөмү, инсандык жактан жетилгендиги жана башкаларга өрнөк боло алуучу үлгүсү инсанды тарбиялуулугунда башкы негиз боло алат.

Окутуу техникалары мугалимдин ушул сапаттары бар болсо гана чоң мааниге ээ болот. Бул маселелерге ылайык төмөндөгү болочок башталгыч класстарынын мугалиминин атуулдук-адеп-ахлактык, улуттук рухий сапаттарынын моделин карап көрөлү. Анда негизинен, инсандын адептик компетенциясы, акыл-эстик компетенциясы, эрктик компетенциясы, эмоционалдуулук компетенциясы, туруктуулук компетенциясы, гумандуулук компетенциясы туурасында сөз болуу менен, андагынегизги сапаттар жана анын практикадагы мааниси көрсөтүлдү.

Адептик компетенцияга тиешелүү болгон инсандык сапаттар: Ак ниеттүүлүк, боорукердик, адамгерчиликтүүлүк, кечиримдүүлүк, сылыктык, жөнөкөйлүк, мээримдүүлүк, адилеттүүлүк, ыймандуулук, адептүүлүк, нравалык тазалык, кайрымдуулук кичи пейил, сыпайы, абийирдүү, ийкемдүү, кадырлуу болуу.

Педагогдун ак ниеттүүлүгү, боорукердиги, баарыдан мурда, баланы жаман адаттардан, жаңылыш кадамдардан сактап калууну билет. Жакшылыкты балага атача, энече каалоо – бул баланын жүрөгүнө жамандыкты келтирбей, андан баланын жүрөгүн калкалап калуу болуп саналат. Өз ара боорукер, мээримдүү, адамгерчиликтүү, ак ниеттүү болуу чоң эмоциялык маданияттын чөйрөсүндө гана тарбияланат. Адамды сулуу жүзү, кооз кийими эмес, эң жөнөкөй жасалган сылыктыгы жана жылуу сөзү сактайт. Педагогдун эмгеги өзүнүн табияты боюнча мээримдүүлүктүн үлгүсү-боло алат.

Акыл-эстик компетенцияга тиешелүү болгон инсандык сапаттар: Интеллектүүлүк, интеллигенттүүлүк, аң-сезимдүүлүк, акылдуулук, ишеним көрсөтө билүүчүлүк, сыйлай билүүчүлүк, мактай билүүчүлүк, акылдуулук, баамчылдык, намыскөйлүк, сезимталдык, зээндүү, акыйкатчыл, уга билүүчүлүк, камкордук көрө билүүчүлүк, рухий сулуулук.

Окуучунун оюнун жана акылынын өсүшү бул ойлоонун образдуу жана логикалык-анализдик элементтеринин өсүшү, ойлоону процессинин ийкемдүү болушу-ойлоонунун басандашын четтетүү болуп

саналат. Жүрөгүндүн каалоосун акыл менен туя бил, акылыңдын жетээрин жүрөк менен туя бил. Рухий байлыкты берүү-бул өзү рухий байлыкка ээ болуу, байытуу дегендик. Улуу идея менен шыктануу адамды сулуу кылып коёт. Эгерде адам өзүнүн сулуулугу менен сыймыктанбаса, ал уялганды билбейт, улулардын насыят сөздөрү же жемеси да анын жүрөгүнө эч убакта өтпөйт. Өзүнө сыймыктанып жатып, өзүнө дагы да канааттанбагандыкты туят, өзүнүн моралдык баркын сезет, жакшы болгусу келет.

Эрктик компетенцияга тиешелүү болгон инсандык сапаттар: Эрктүүлүк, чыдамкайлык, токтоолук, чынчылдык, туруктуулук, сабырдуулук, чечкиндүүлүк, кайраттуулук, жоомарттык, кыраакы, айкөл, оор басырыктуу, кең пейил.

Курчап турган дүйнөнүн чындыгын акыл-эси жана жүрөгү менен тааныган жаш адамдын жан дүйнөсү кымбат нерсеге жетишүүгө аракет кылаарын билет. Ал өзүнүн алдында үлгүнү, жол көрсөткүч шамды жана ачык-айкын жолду көрүүгө умтулгудай жагдай түзөт. Эгерде адам өз эмгеги менен бийик идеяларга жете билсе, ал көздөгөнүнөн кайра тартпас экендигине ынандырат. Анткени, жүрөгү сергек адам гана кыргыздын чыныгы кыраакылыгын, айкөлдүгүн, чечкиндүүлүгүн, кайраттуулугун алып жүрө алат. Жалындуу жүрөк жана салкын эс-акыл келип куюлуша турган дарыя болуңуз, шашылып, ойлонулбаган чечимдерге жол бербениз - бул педагогикалык чеберчиликтин соолбос булактарынын бири болуп саналат.

Эмоционалдуулук компетенциясына тиешелүү болгон инсандык сапаттар: Шайырдык, сезгич, эмоционалдуулук, керек убагында куудулдук, назиктик, күйүмдүүлүк, ачык-көнүлдүүлүк, тамашакөйлүк.

Эгерде мугалим окуучуларды эмоциялык эргүүгө даярдабаса, анда билим кайдыгерликти туудурат, ал эми сезимсиз акыл эмгеги чарчатат. Жакшы адамдын жүзү билинбей нур чачып турат. Мугалимдин сөзүндө предметтин мазмуну гана эмес, ойдун эмоциялык боёгу да болот; окуучулардын алдында илимди жанындай көргөн адам турганда гана алардын эмоциясы, сезими ойгонот.

Туруктуулук компетенциясына тиешелүү болгон инсандык сапаттар: Дүйнөгө карата туруктуу көз карашынын болуусу, аракетчил, принципалдуу, жароокер үлгү боло билүүчүлүк, туура эмес пикирлер менен келишпөөчүлүк, кылдаттык, эстетикалык табити жогору, түрдүү кырдаалга даяр боло билүүсү, жоопкерчиликтүү тартиптүүлүк, башка улуттардын дөөлөттөрүнө түшүнүү менен мамиле жасай билүүсү.

Инсандын билимге, рухий, маданий жана турмуштук муктаждыктарын канааттырууга, табигый, социалдык жана маданий өзгөчөлүктөрүн өнүктүрүүгө багытталган иш-аракеттер, үлгүлүү жүрүм-турум эрежелери.

Гумандуулук компетенциясына тиешелүү болгон инсандык сапаттар: Баланы сүйүү, кемчилигин кечире билүү, жумшак сөздүү, жумшак юморчу, изденүүчү, айлакер, жаңылыкты сыйлоочу, ага

умтулуучу, аны пайдалана билүүчү, гумандуу, педагогикалык оптимизмдин болуусу.

Ар бир бала мугалим үчүн негизги орунда туруп, мугалим алар үчүн тынчсызданып, ийгиликтерине кубанып, кемчиликтерине кайгыраарын сезип туруулары керек. Ар бир сабак бала үчүн-жаңылык. Чебер, гумандуу мугалим жаңылык эле кылбастан баланын мүмкүнчүлүгүнө ишенүү менен ачылыш жасайт. Балага рухий жактан күч берет, анын эмгегин гумандуу баалайт, ар дайым алдыга умтулдурут.

Мына ушул сапаттарды ар бир мугалим өзүнүн жан дүйнөсүнө сиңирип, журум-турумуна калыптап алганда гана чыныгы мугалимдик сапаттарга ээ болот, чыныгы мугалим деген бийик дагы, ыйык дагы атка татыктуу болот. Анткени мугалим адамдын чыныгы инсанга айлануусуна түрткү берүүчү негизги «фигура», ал келечекти жаратуучуну «жаратат».

Сабактагы ар бир жаңы маалымат, албетте, бала үчүн жаңылык. Мыкты мугалим ал жаңылыкты бала үчүн жаңылык гана кылбастан, ачылыш кылат. Ошондо гана бала үчүн ар бир жаңы сабак кызыктуу болуп, баланын чыгармачыл ишин активдештирет. Ошондо гана балага тажатма болбой, бала «баягы эле сабак, баягы эле мугалим» деп, көңүл кош кол шилтебейт.

Окутуунун идеялуулугу-баланы билимге чаңкатуучу маанилүү демилгелердин бири. Окуучу өзү-

нүн идеялык көз карашын канчалык ачык-айкын аныктаса, чындыкка умтулуунун жоюлбастыгына канчалык ишенсе, ошончолук көп билгиси келет.

Тарбиялоочу менен тарбиялануучулардын ортосунда; жаш акыл-эске жана жүрөккө кайрылган ар бир сөз рухий күчтөрдү козгогудай, өзүн-өзү таанып-билүүгө жана өзүн-өзү жетилтүүгө багытталган акыл-эс менен жүрөктүн ички жумушун жандандыргыдай мамиле түзүлүүсү зарыл.

Инсандын маанилүү рухий байлыктары катары керектөөлөрдү активдүү тарбиялоо-педагогикалык теориянын жана практиканын чечүүнү талап кылган эң кызыктуу проблемаларынын бири.

Адабияттар:

1. Айдарова М.Д. Педагогикалык маданият. - Бишкек, 2012.
2. Жусуп хас Ажип. Кут даарытар билим. - Шиңжаң эл басмасы, 1992.
3. Леднев В.С. Содержание образования: сущность, структура, перспективы. - Москва: Высшая школа, 1991.
4. Мамбеткунов Э., Сияев Т. Педагогиканын негиздери. - Бишкек, 2015.
5. Рахимова М.Р. Педагогиканын теориясы, системасы, технологиясы. - Бишкек, 2007.
6. Харламов И.П. Педагогика. - Москва, 1997.

Рецензент: д.пед.н., профессор Рысбаев С.К.